

dinih hrvatskih biskupija i opatija. Osobito je važno napomenuti da su dokumentima obuhvaćene biskupije i opatije, biskupi i opati od Istre do krajnjeg juga Dalmacije preko srednjovjekovne Hrvatske do srednjovjekovne Slavonije i pojedinih dijelova Bosne, dakle cijeli teritorijalni korpus srednjovjekovne Hrvatske.

Na kraju knjige nalaze se "Index Personarum" (597-632), "Index locorum" (633-658) te "Index rerum et institutionum" (659-704) koji se ističu svojom preglednošću i važnim dodatnim podatcima kao na pr. godinama opatske službe, godinama izbora biskupa i sl. Uz uvodnu studiju J. Barbarića dodan je opsežan znanstveni aparat s nizom važnih bibliografskih i arhivskih podataka, a radi lakšeg kretanja kroz tekst i upozorenja vezanih uz pojedine dokumente (na pr. kada nedostaju pojedine riječi ili dijelovi teksta) dodane su "Kratice i znakovi" i "Bibliografske kratice" (str. 8). Možemo zaključiti da ova knjiga, zapravo zbirka izvora, koja je proizašla kao rezultat višegodišnjeg zajedničkog znanstvenog napora grupe istraživača, predstavlja značajan doprinos hrvatskoj historiografiji. Ona postaje pretpostavka za istraživanje dosad slabo poznate tematike s područja srednjovjekovne hrvatske crkvene povijesti, te s područja povezanosti Crkve u Hrvata sa Svetom Stolicom tijekom gotovo tri stoljeća, a osobito obzirom na financijsko-upravni aspekt.

Zoran Ladić

Tomislav Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje. Školska knjiga, Zagreb 1997., 620 str.

UDK 94(497.5)*07/15"

Knjiga prof. dr. Tomislava Raukara - Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje - nastala je u okviru projekta *Povijest hrvatskog naroda - sinteze*, koji je od 1991. godine pri Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu vodio prof. dr. Nikša Stančić. Izdavač ove vizualno iznimno lijepe knjige je izdavačko poduzeće "Školska knjiga" iz Zagreba, a recenzenti rukopisa su prof. dr. Ivan Kampuš i akademik Franjo Šanjek.

Knjiga je podijeljena na šest poglavlja, a glavni kriterij podjele nije bio tradicionalni dinastičko-vladarski slijed, već su to bili ključni procesi srednjovjekovne povijesti odnosno, kako to autor naglašava, procesi raznorodnosti i spajanja kroz strukturalne slojeve hrvatskog srednjovjekovlja.

Prvo poglavlje: A. Uvod ima tri teme: Razlog za sintezu, Pristup hrvatskom srednjovjekovlju i Promijenjeni obzor. U njemu autor obrazlaže metodološku i konceptijsku osnovu djela i ističe važnost pisanja sinteze koja je ogledalo dosegnute povijesne spoznaje i metodološke zrelosti istraživačkog postupka jednoga naraštaja. Osvrćući se na baštinu naše starije medievalne historiografije Raukar zaključuje da je ona sasvim unaprijedila naše znanje o hrvatskom srednjovjekovlju ali da je, kao njen glavni nedostatak, zanemarila ključni pojam o prostornoj i društvenoj cjelovitosti hrvatske povijesti u srednjem vijeku. Upravo zato autor primjenjuje dva temeljna istraživačka načela: prostornu cjelovitost istraživanja (umjesto statične regionalne diobe hrvatskih zemalja i društava) i usporedivost razvojnih struktura, kako duhovnih tako i materijalnih. Služeći se dakle tim dvjema razinama spoznaje, autor hrvatsku srednjovjekovnu povijest periodizira na temelju društvenih promjena srednjovjekovlja u tri razdoblja: u rani, razvijeni i kasni srednji vijek. Početno razdoblje hrvatskog srednjovjekovlja, rani srednji vijek, poklapa se s vladanjem dinastije Trpimirovića i proteže se do kraja XI. stoljeća. Promjene u društvenom razvoju hrvatskog društva od druge polovine XI. stoljeća - nova zemljišna vlastelinstva na jadranskoj obali i u njenom neposrednom zaleđu, širenje mreže seoskih naselja, nagovještaj demografskog razvoja, izrazitiji ulazak Slavonije u povijest osnutkom Zagrebačke biskupije, počeci urbanizacije - jasan su pokazatelj preo-

brazbe društvene osnove hrvatskog ranosrednjovjekovlja i njenog prelaska u novu epohu sveopćeg društvenog rasta ili u razvijeni srednji vijek. To razdoblje društvene konjunktura ogleda se prije svega u sazrijevanju jadranskih komunalnih društava, u pojavi prvih dinastičkih vlasteoskih obitelji u Hrvatskoj i gradskih naselja u Slavoniji, te u ustroju specifične i, samim time, ne manje važne društvene zajednice u Bosni. Međutim, to doba društvenog sazrijevanja od oko 1100. godine, a koje završava prostornom i društvenom integracijom u drugoj polovici XIV st. upravo na svom vrhuncu ulazi u kasni srednji vijek, u doba razgradnje, tegoba i razaranja.

Drugo poglavlje: B. Raznorodnosti i spajanja ima devet tema: Osnovica povijesti, Od kneževine do kraljevstva, Prema europskom obzoru, Suton samostalnosti, Stoljeća sazrijevanja, Vrhunac srednjovjekovlja, Od zastoja do ugroženosti, Slom srednjovjekovne države, Sinteza prostora.

Središte autorove pozornosti u ovom poglavlju usmjereno je prema površinskom aspektu raznorodnosti odnosno prostornim mijenama, u kojima se stvarao politički prostor hrvatske povijesti. Raukar, naime, upozorava da hrvatsko srednjovjekovlje valja promatrati u svjetlu uzajamnog odnosa dvaju prostornih pojmova - političkog i društvenog. Za razliku od političkog prostora pod kojim podrazumijevamo onaj što su ga obuhvaćale i određivale granice hrvatske države, društveni je prostor sav onaj na kojemu je u srednjem vijeku živio hrvatski narod, bez obzira na vrstu političke vlasti i opseg hrvatske države. Ta se dva prostora uzajamno dopunjuju, ovisne jedan o drugomu, ali se istodobno i razlikuju posebnim ulogama u općem razvoju hrvatskog društva.

Raukar na početku poglavlja upozorava na razvojnu raznorodnost hrvatskog srednjovjekovlja koja je bila uvjetovana iznimno osjetljivim geomorfološkim sastavom i geopolitičkim smještajem hrvatskih zemalja. Upravo će taj prirodni okvir oivičen s jedne strane širokim panonskim ravninama, a s druge uskim, krševitim pojasom Dinarida na izdruženoj istočnojadranskoj obali, utisnuti jak pečat višestoljetnoj regionalnoj razdiobi hrvatskih zemalja, te oblikovanju triju povijesnih pokrajina - Slavonije, Hrvatske i Dalmacije.

No, unatoč svim tim procesima razdvajanja Raukar posebno naglašava i istodobne, doduše spore, najosjetljivije ali i najodlučnije, procese spajanja i uzajamnog približavanja dviju zajednica: istočnojadranskih, mahom romanskih, gradova i slavenskih, hrvatskih, zajednica u njihovom neposrednom zaleđu. Vodeći računa upravo o tim neizbježnim procesima razdvajanja i spajanja, autor nudi novi pogled na ulogu Trpimirovića na istočnom Jadranu od IX. do XI. stoljeća. Umjesto tradicionalnih pitanja koja je godinama postavljala starija historiografija o (ne)postojanju njihove vlasti nad dalmatinskim gradovima, Raukar je skloniji razmišljanju o tome kakav su oblik utjecaja oni, a to ujedno znači Hrvatska i njezino društvo, u određenoj epohi nad njima mogli ostvariti. Romansko-hrvatska dvojezičnost, predromaničko graditeljstvo i skulptura, samostanski skriptoriji, latinistička osnovica pismenosti i rast glagoljaštva, crkvene jurisdikcije, ljudske veze itd., dragocjene su pojave, jednako važne, a katkad možda i važnije od jednostavne političke ocjene (23 str.). U skladu je s takvim razmišljanjem i autorova ocjena Trpimirovića.

Raukar pritom vidno naglašava činjenicu da upravo u vrijeme prvih Trpimirovića (Trpimira, Branimira, Tomislava), na prijelomu IX. i X. stoljeća, sazrijeva proces približavanja dvaju politički različitih područja: bizantskih jadranskih gradova i hrvatskog kneževskog/kraljevskog zaleđa. To se ogleda prije svega u pokušajima crkvenih integracija, ponajprije one koje je imala ishodište u ninskoj Crkvi, na hrvatskom teritoriju i koja nije bila trajnijeg uspjeha (za vrijeme Branimira), a zatim druge i uspješnije (u vrijeme kralja Tomislava), koja je putem splitskih sabora bila ovjekovječena proširenjem jurisdikcije Splitske nadbiskupije i metropolije duboko prema zaleđu i brdskim dijelovima "banske" i "kraljevske" Hrvatske. Raspravljajući pak o Tomislavu, Raukar navlastito ističe činjenicu da se upravo u njegovo doba vrši znatnije širenje Hrvatske u oba geopolitička smjera, prema panonskoj ravnici i istočnojadranskim gradovima, pa iz toga ispravno zaključuje da je Tomislav treći vladar, nakon Trpimira i Branimira, koji se djelatno uključio u integracijske procese ranosrednjovjekovne Hrvatske.

Zanimljivo je, posebice s metodološkog gledišta, Raukarovo razmišljanje o izvještaju Tome Arhidakona prema kojemu su hrvatski vladari od Držislava nosili naslov kraljeva Dalmacije i Hrvatske, a znakove kraljevske časti primali od bizantskih careva nazivajući se njihovim eparsima i patricijima. Taj je izvještaj teško objašnjiv poradi toga što ni za jedan njegov dio ne postoji nikakav komparativni oslonac u nekom drugom izvoru. Raukar ovdje iznosi mnoga različita mišljenja po tom pitanju (Šišić, N. Klaić, Budak, Margetić) da bi na posljetku zaključio da upravo zato što tu Tominu vijest ne potvrđuje nikakav drugi podatak, makar i neizravni, nju ne možemo uvrstiti u razlaganje o procesima spajanja između obale i zaleđa, što je autoru primarni zadatak

U daljnjem tekstu Raukar i dalje promatra međusobno prožete procese spajanja - širenje Hrvatske prema brdskom prostoru u zaleđu i Međurječju - i procese razdvajanja - širenje mletačke nadmoći, započete pod Petrom II. Orseolom 1000. godine, nad istočnojadranskom obalom. Pišući o Petru Krešimiru IV. Raukar podvlači činjenicu da je u njegovo vrijeme Hrvatska nakon dugog zastoja, od sredine X. do sredine XI. st., ušla u epohu društvenog uspona i prostornog oblikovanja. Za njegova nasljednika Zvonimira, "uoči ranosrednjovjekovnog sutona", dolazi do konačnog rješavanja političkog dualizma između hrvatskog zaleđa i dalmatinskog grada, a to "ne potvrđuje samo vazalna prisega Grguru VII., koja je Hrvatsku uključila u europski sustav druge polovice XI. stoljeća, nego još životnije i druga vrela Zvonimirova doba" (npr. riječ Bašćanske ploče i osorskog Exulteta o kojima autor također progovora).

Završavajući razmišljanja o ovom razdoblju hrvatske povijesti Raukar zaključuje da je osnovni dodir ranije spomenutih zajednica - romanske u gradovima i hrvatske u njihovu zaleđu - položen na svim područjima društvenog razvoja upravo u ranom srednjem vijeku. U takvu ozračju druge polovice XI. stoljeća zbivaju se, u usporednom radanju, umjetnost beneventane i cvat glagoljske riječi iskazujući snagu društvenog i kulturnog srašćavanja na istočnojadranskoj obali (str.56).

Govoreći o dinastičkom prijelomu i dolasku Arpadovića na hrvatsko prijestolje, autor priznaje da je time Hrvatska doduše izgubila svoju državnu samostalnost, ali da time nipošto nije postavljena nepremostiva prepreka daljnjem razvoju hrvatskog društva. Dapače, hrvatski narod i njegov prostor usmjeravaju se upravo potkraj XI. i početkom XII. stoljeća prema vrhuncu srednjovjekovlja i zrelosti vlastitoga društva.

Upravo su XII. i XIII. stoljeće, veli autor, stoljeća sazrijevanja i razvojnog rasta na hrvatskom prostoru. Unatoč teškoćama političkog razvoja i nedjelotvornosti Arpadovića na istočnom Jadranu, komunalna jadranska društva, ravnice Međurječja i vlasteoski prostor Hrvatske podjednako će iskazati polet na svim područjima djelatnosti (dokaz tog poleta su vrsna djela Buvine, Radovana, Tome Arhidakona).

Četrnaesto stoljeće Raukaru je iznimno važno jer je ono prijelomnica hrvatske srednjovjekovne povijesti. Razloge takvom uvjerenju vidi u činjenici što ono spaja, a u isti mah i razdvaja dvije epohe srednjovjekovlja: razvijeni srednji vijek i stoljeća društvenog sazrijevanja s kasnim srednjim vijekom i epohom zastoja i sloma. Izlazući osnovne značajke toga stoljeća Raukar na prvom mjestu izdvaja prostorno-integrativni prijelom. Naime, nakon etape prostornog stezanja uzrokovane mletačkim zauzećem gotovo čitavog istočnojadranskog prostora u prvju trećini XIV. st., u sredini XIV. st. slijedi sasvim suprotna, dinamična prostorna etapa potpune integracije. Riječ je tu o epohi Ludovika Anžuvina i Zadarskom miru 1358. god. kojim je uklonjena mletačka vlast s istočnog Jadrana do 1409. To prostorno spajanje omogućuje i potiče komuniciranje ljudi i roba, te samim time nagli gospodarski rast istočnojadranskih gradova, od Senja do Dubrovnika, što je druga ključna karakteristika XIV. stoljeća. Treća značajka jest društvena kriza feudalnog ustrojstva, uzrokovana pokretom vlastele protiv budimskog dvora nakon Ludovikove smrti, koja otvara hrvatski prostor novim procesima razdvajanja i dramatično nagriza čitavo hrvatsko društvo. Ta kriza rezultira naglim mletačkim osvajanjem Dalmacije od 1409. do 1420. i nagovještava novu, dalekosežniju i tragičniju, tursku opasnost, koja će puna dva stoljeća ugrožavati sav prostor i samu opstojnost hrvatskih zemalja. Stoga autor ovo poglavlje završava s temom "Slom srednjovjekovne države", ističući da je dolazak Jagelovića značio i konačni uzmak vladara pred

ključnim zahtjevom o nužnosti protuturskog otpora. Slabljenje kraljevske vlasti i oligarhijski uspon feudalaca za autora su jedan od najvažnijih razloga mohačke katastrofe 1526. godine.

Na kraju poglavlja nalazi se četrnaest tematskih karata koje prikazuju prostornu scenu hrvatskog srednjovjekovlja i to od samih početaka za Trpimirovića, pa sve do osmanlijskih prodora i "raščinjene" Hrvatske potkraj XVI. stoljeća.

Treće poglavlje: C. Društvene i gospodarske razine sadrži jedanaest tema: Srednjovjekovno društvo, Narodnosno stvaranje, Društvena područja, Gospodarske djelatnosti, Demografska gibanja, Prostor Crkve, Društvena zajednica, Oblici društvenog okupljanja, Moć posjedovanja i moć vladanja, Sustav znakova, Pojedinaac i zajednica.

U ovom poglavlju autor prije svega analizira postanak, razvoj i značajke hrvatskog srednjovjekovnog društva. Na samom početku Raukar polazi od njegove same etnokulturalne osnove, upozoravajući da se u zbirni etnokulturalni pojam hrvatski narod uključuje tijekom srednjovjekovlja nekoliko raznorodnih slojeva od kojih je onaj slavenski Hrvatima najbliži, dok je drugi sloj, poput raznog stanovništva, etnokulturalno raznorodan. Ono što je ovdje posebice bitno jest činjenica da je narodnosni razvoj hrvatskih zemalja u srednjem vijeku prvenstveno usmjeren prema kroatizaciji slavenskih i nehrvatskih/slavenskih narodnosnih skupina. Međutim, kroatizacija se na svim djelovima hrvatskih zemalja ne vrši jednakim ritmom i jednakim intenzitetom. Raukar ovdje navodi primjer Slavonije kao regionalne cjeline u kojoj se prethodna narodna osnovica odupire hrvatskom imenu, iako je već u ranom srednjem vijeku ta cjelina postala sastavnim dijelom hrvatskog političkog i društvenog prostora. S druge strane, neke se nehrvatske skupine, poput Vlaha, pojavljuju iznenada na površini i tijekom vremena ostaju zasebnim društvenim cjelinama u srcu hrvatskog okruženja.

Posebnu pažnju Raukar je posvetio hrvatsko-romanskom prožimanju, ističući da su upravo jadranski Romani nosioci urbanog i društvenog kontinuiteta, ishodište veza između obalnog pojasa i europsko-mediteranskog civilizacijskog prostora.

Autor također promatra dva društvena i gospodarska područja hrvatskog srednjovjekovlja: jadransko-mediteranski i kontinentalni. I dok je glavno obilježje prvoga bio grad i gradsko društvo, temeljna značajka kontinentalnog prostora sastojala se u zemljišnoj privredi i feudalnom vlastelinstvu. Iznimne su autorove analize i razmišljanja o razvoju i značajkama grada koji je za Raukara najsloženije biće srednjovjekovnog društva i njegov razvojni znak. Za razliku od kontinentalnog prostora istočni se Jadran isticao dinamičnošću i raznolikošću gradskog života, pa autor zaključuje kako bez te razlike spram kontinentalnog prostora ne bismo mogli shvatiti društvenu dinamiku hrvatskog srednjovjekovlja.

Razmatrajući gospodarski razvoj, Raukar govori o dva gospodarska sustava na prostoru hrvatskih zemalja u razvijenom srednjem vijeku: kraljevskom ili državnom i komunalnom ili gradskom kojem se sredinom XIV. st., a poglavito nakon 1409. god., priključuje i treći - gospodarski sustav Mletačke Republike. I ovdje se kraljevski i komunalni gospodarski sustavi razlikuju u svojim temeljnim ciljevima. Dok je kraljevski sustav prvenstveno fiskalan i gdje fiskalizam Arpadovića, Anžuvina ili Matijaša Korvina jednako obilježava jedinstveni zahtjev kraljevske blagajne za prikupljanjem što većeg poreznog iznosa od podanika, dotle su komunalna društva na istočnom Jadranu kodificirala svoje običajno pravo i u statutima utvrdila čvrsto obličje gospodarskim sustavima. Jer, "nitko drugi, osim gradskih zajednica na Jadranu, nije bio toliko razvijen da bi mogao i statutarnim odredbama usmjeravati vlastiti gospodarski razvoj," tvrdi autor.

Govoreći o tehnološkoj statičnosti zemljišne proizvodnje Raukar upozorava na brodograđevnu djelatnost na istočnom Jadranu koja je nedvojbeno bila u skupini tehnološki najrazvijenih obrta. Štoviše, dalmatinska su brodograđilišta, posebice ona dubrovačka, po vrstama brodova, njihovim konstrukcijama i plovnim značajkama bila sasvim na razini proizvodne vještine u drugim brodograđevnim središtima na Sredozemlju. Politička zasebnost i sloboda Dubrovnika u mletačko-turskom okružju omogućila je, uz brodograđevnu, polet suknarske proizvodnje (ars lanae). Autor ovdje posebice ističe vještinu trgovca koja je u gospodarskom ustrojstvu hrvatskih zemalja jedina bila nedvojbeno i trajno na europskoj

tehnološkoj razini jer, u cjelokupnom biću srednjovjekovnog društva nema skupine poslovnih ljudi koja bi se odlikovala većom sposobnošću i širim obrazovanjem od trgovca (navodi primjere zadarskog suknara Mihovila, Dubrovčanina Benedikta Kotruljevića).

Kada je riječ o demografskim procesima na području hrvatskih zemalja u srednjem vijeku, Raukar upozorava na nesavladivu prepreku: srednjovjekovna vrela prije 1500. god. uopće ne sadrže podatke koji bi mogli biti osloncem najskromnije kvantifikacije demografskih promjena. Međutim, to autora ne sprečava u analizi društvenog i gospodarskog uspona (od XII. st.) koji uvjetuje i pojavu demografskog rasta, te demografskih poremećaja (uvjetovanih oskudicama, gladi, epidemijama kuge, ratom) koji obilježavaju gotovo čitavu srednjovjekovnu epohu, a na hrvatskom su prostoru osobito jaki tijekom osmanlijskih pustošenja krajem srednjeg vijeka.

U temi o Crkvi autor analizira opće karakteristike crkvenog ustrojstva u hrvatskim zemljama, zadržavajući se posebice na razvoju biskupija i širenju biskupskih mreža, te značajnoj ulozi redovništva u razvoju hrvatskog srednjovjekovnog društva.

Govoreći pak o društvenoj zajednici autor navodi da je gradska ili seoska zajednica (*communitas*, *općina*) bila temeljnim oblikom udruživanja ljudi u srednjovjekovlju. Osnovno obilježje društvene zajednice je žudnja za sigurnošću koju ona pruža svojim pripadnicima. Gradska su središta na istočnom Jadranu bila različita načinom postanka i razinom razvijenosti od gradova u Slavoniji, ali su im temeljne težnje (pravna sloboda pojedinca iskazana u upravnom ustrojstvu i sudstvu, sloboda dolaska i odlaska iz zajednice, sloboda gospodarske djelatnosti i oporučivanje itd.) bile jednake. Iako je selo bilo krhkije, njegova žudnja, ističe Raukar, za okupljanjem u zajednicu ljudi sa što širom društvenom individualnošću nije bila nimalo slabijom.

U razdoblju društvenog sazrijevanja od XII. do XIV. st., komunalna su društva na istočnom Jadranu, od Istre do Dubrovnika i Kotora, razvila svoje unutarnje ustrojstvo. Između XII. i XIV. st. uostalom, na svim se regionalnim dijelovima hrvatskog prostora stvara sloj uglednih ljudi na različitim razinama društvene izdvojenosti. Od *plemenitih* ljudi u vinodolskim općinama, preko nižeg plemstva u Slavoniji i srednjovjekovnoj Hrvatskoj do patricijata u komunalnim društvima na istočnom Jadranu i moćnih obitelji hrvatske vlastele, oblikuje se staleško ustrojstvo hrvatskog društva. U ovom dijelu Raukar analizira svaku od tih specifičnih staleških organizacija, ističući pritom svoja razmišljanja o nastanku i značenju "pacta conventa".

Razmišljajući o materijalnom životu srednjovjekovnog čovjeka, odnosno o moći posjedovanja i vladanja, Raukar ističe da je raspon između imučnosti i oskudice bio najprimjetnijim obilježjem ljudske svakodnevice. Imovnoj moći gradske elite jednog istočnojadranskog grada ili neke hrvatske vlasteoske obitelji, autor suprotstavlja brojnije skupine srednjovjekovnih ljudi imovno skromnijih i egzistencijalno ovisnih. Pritom Raukar izvršno analizira status upravo tih najugroženijih, marginaliziranih slojeva i brigu zajednice o njima kroz mrežu hospicija, leprozorija, kroz svijet oporuke, mreža bratovština, žudnju dobrotvornosti i prigovor savjesti itd.

Četvrto poglavlje: D. Utjecaji, komunikacije, središta ima sedam tema: Društva i komunikacije, "Rubna područja" povijesti, Kršćanstvo i pismenost, Stvaralaštvo oblika, Duhovnost srednjovjekovlja, Nosioci veza, Integrativna područja.

U ovom poglavlju Raukar razmatra sustav društvenih komunikacija što je u srednjem vijeku spajao hrvatske zemlje i europsko-mediteranski svijet. Pritom razlikuje veze s okolnim makroregionalnim prostorom i veze sa širim europsko-mediteranskim prostorom. Raukar se ovdje posebno zadržava na tzv. "rubnim područjima" hrvatskog društvenog prostora (Istra, Bosna, Dubrovnik) koja su tijekom čitavog srednjovjekovlja, unatoč zasebnoj obliku razvoja, bila izrazita komunikacijska spona s Hrvatskoj susjednim zemljama i tamošnjim društvenim zajednicama.

Mreža benediktinskih samostana i latinska pismenost, ranosrednjovjekovni epigrafski spomenici, temelj su na kojima se izgrađivala hrvatska kultura. O istodobnim istočnim utjecajima svjedoči glagoljaška i ćirilica pismena tradicija. Upravo to bogatstvo triju pisama na hrvatskom društvenom prostoru jedno je od najodličnijih karakteristika hrvatske

kulture srednjeg vijeka. U tom smislu Raukar posebno raspravlja o razvoju pismenosti, romaničkoj i gotičkoj umjetnosti (Buvina, Radovan, Juraj Dalmatinac), književnosti (Marin Držić, Marko Marulić, dubrovački petrarkisti Đore Držić, Šiško Menčetić) i duhovnosti (odnos grijeha i praštanja, ars moriendi itd.) i to kroz moralno-didaktička djela velikog Splitsanina Marka Marulića.

Dakako, Raukar posebno naglašava uklopljenost Hrvata u tadašnja najaktualnija intelektualna i društvena strujanja, te njihov značajan doprinos europskoj kulturi i zajedništvu. Među najistaknutije pobornike europskih integracija ubraja dubrovačkog dominikanca i profesora Pariškog sveučilišta, erudita Ivana Stojkovića, univerzalnog duhovnog pisca Marka Marulića, humanista, nadbiskupa i diplomata Andriju Jamometića...

Osim toga, autor donosi i vrlo važne poglede stranaka, došljaka, hodočasnika, putnika trgovaca, obrtnika o hrvatskim zemljama i ljudima. Oni su u naše krajeve dolazili iz bliskih i udaljenih društava na europsko-mediteranskom području i ostavljali značajna svjedočanstva o nama i našem prostoru.

Predposljednje, peto ili E. poglavlje nosi naslov Doba sazrijevanja i doba zastoja, a sastoji se od ovih tema: Gibanje srednjovjekovlja, Strukture i promjene, Uspon i zastoj stvaralaštva, Političke ideje i pokušaj otpora.

U ovom poglavlju autor analizom sustava promjena koje ispunjavaju kasni srednji vijek, najlastero njegovo najosjetljivije razdoblje između 1450. i 1550. god., nastoji točnije odrediti glavne epohe u društvenom razvoju hrvatskih zemalja.

Upravo onom dobu sazrijevanja o kojem je više bilo riječi u prethodnom poglavlju, a koje se manifestiralo bogatim društvenim i materijalnim životom, Raukar suprotstavlja doba zastoja. Osnovni uzrok tome zastoju leži u prodoru Osmanlija s Istoka koji "raščinjuiu" srednjovjekovnu Hrvatsku. Za razliku od mletačkog činitelja koji nije uzrokovao ni civilizacijski prekid, ni etnokulturalnu preobrazbu u istočnojadranskim gradovima, Osmanlijsko je Carstvo prodrlo upravo u kontinentalno, središnje područje hrvatskog kraljevstva, te je tu najdublje djelovalo na cjelokupni društveni razvoj svih njegovih dijelova. Turska pustošenja s druge, strane dovode do promjene društvene zbilje i društvene svijesti, tj. dolazi do pomaka od lokalnog prema univerzalnom obzoru. Tako su Šižgoričeva "Elegija o pustošenju šibenskog polja" i Marulićeva "Molitva suprotiva Turkom", osim svoje pjesničke vrijednosti i izvorno svjedočanstvo o opustošenoj Hrvatskoj i brizi tih stanovnika istočnojadranskih gradskih zajednica za prostore izvan svoje uže gradske zajednice.

Osmanlijska pustošenja dovela su do velikih migracija domaćeg, pretežno ruralnog stanovništva, te naseljavanja stočarskog vlašskog elementa iz istočnobalkanskog područja što će nužno, na izmaku srednjeg vijeka, dovesti do promjene etničke strukture na uštrb domorodačkog hrvatskog stanovništva.

I na kraju, posljednje poglavlje F, naslovljeno Prema srednjovjekovlju, ima dvije teme: O srednjovjekovnom vremenu i Baština srednjovjekovlja. U njemu se autor još jednom osvrće na temeljne društvene pojave koje su ispunjavale dugo trajanje hrvatskog srednjovjekovlja. Razmišljajući o odnosu srednjovjekovlja i suvremenosti, autor zaključuje da ih dijeli bedem znanstvene i tehnološke moći, ali ih zato spaja "zajednička osnovica koju čine egzistencijalna pitanja ljudi: suprotnosti pojava sigurnosti i ugroženosti, slobode i ovisnosti, trajanja i krhkosti itd. (str. 512)" Raukar na kraju ističe kako je baština srednjovjekovlja utkana u dobar dio naše stvarnosti. "Narodni prostor i državopravni kontinuum, ljudi i njihovo stvaralaštvo, znanost i umjetnost, spomenička baština i duhovnost, te integrativno djelovanje pripadnosti zapadnoj, katoličkoj ekumeni jesu srednjovjekovni temelji, na koje se u času nacionalne integracije moglo osloniti moderno hrvatsko društvo" (str. 522/23), zaključuje autor.

Knjiga profesora Tomislava Raukara jedna je od najboljih sinteza hrvatskog srednjovjekovlja uopće. Ne temeljeći svoje istraživanje isključivo na političkim mijenama i dinastičkim prijelomima, Raukar je prvenstveno zainteresiran za društvenu komponentu hrvatskog srednjovjekovlja. Njegov pogled usmjeren je prema čovjeku koji je za autora mjerilo povijest. Takav pristup koji nužno vodi humanizaciji povijesnog je i ponajveći doprinos ove knjige u percepciji hrvatskog srednjeg vijeka kod zainteresiranog čitatelja. Kroz sigurnost i nesigurnost

nost, slobodu i ugroženost, doba razvoja i cvata i doba zastoja, čitatelj prolazi kroz svu dinamičnost i isprepletenost, ali i bogatstvo hrvatskog srednjovjekovlja. Pisana osebujnim stilom, jezgrovitim i pomalo slikovitim rečenicama i komparacijama, te popraćena nizom koloriranih i crno-bijelih ilustracija, iscrpnih karata, ova knjiga sadrži također iznimno bogat popis izvora i literature. Spomenuto djelo prof. Raukara velik je doprinos razumijevanju i daljnjem istraživanju ovog razdoblja hrvatske povijesti.

Ivica Šute

Ante Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Golden marketing, Zagreb 1998., 471 str.

UDK 929.651(497.5)*04/14*

Knjiga *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika* autora Ante Gulina posvećena je analizi pečata crkvenih institucija i osoba s područja srednjovjekovne Hrvatske. Ova studija rezultat je istraživanja koje je autor obavljao tijekom dva desetljeća u središnjim arhivskim ustanovama Hrvatske, komunalnim i gradskim arhivima, kao i u malim, lokalnim župskim arhivima. Međunarodnu dimenziju istraživanjima, a time i rezultatima studije daju istraživanja obavljena u arhivima Slovenije, te Beča, Vatikana i Budimpešte.

Višestruki su bili razlozi koji su ponukali autora na pisanje ove sinteze. Ponajprije treba naglasiti osobnu zainteresiranost za područje sfragistike, simboliku, značenje i oblike srednjovjekovnih pečata. Uz ovaj osobni, najvažniji čimbenik leži u činjenici da do sada nije napisana sinteza na ovu temu, na jednom mjestu klasificirana, protumačena i ilustrirana povijest pečata kaptola, nadbiskupa i biskupa, samostana, opata, kanonika, generalnih vikara, provincijala i drugih crkvenih pravnih osoba u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.

U prvom dijelu studije naslovljenom Pregled važnijih izvora i literature (15-61) autor iznosi podatke o (nad) biskupijskim, samostanskim i župskim arhivima u kojima se najbolje sačuvala sfragistička građa, te napominje da se "istraživanju crkvene srednjovjekovne sfragistike u našoj historiografiji dosada poklonila tek skromna pozornost" (15). Opsežan je popis državnih i crkvenih arhiva u kojima je autor istraživao: Zagreb, Split, Trogir, Hvar, Šibenik, Dubrovnik, Korčula, Zadar, Nin, Senj, Rab, Krk, Košljun, Cres, Osor, Rijeka, Poreč, Pazin, Umag, Rovinj, Kopar, Piran i Ljubljana. U istom poglavlju autor donosi preglednu sliku razvoja europske sfragistike od začetaka u XIII. stoljeću kada je Konrad von Mure u djelu *Summa de arte prosandi*, u skladu s onodobnim znanstvenim pristupom, započeo s proučavanjem pečata. Razmatrajući tijek razvitka sfragistike kroz stoljeća, autor osobito naglašava utjecaj Mabillonova djela *De re diplomatica libri sex* koje postaje temelj suvremene sfragističke znanosti. Jednaku vrijednost autor pridaje i djelu *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* Charlesa Dufrésnea Ducange-a. Od XVII. do XIX. stoljeća sfragistika se sve više razvija, objavljuju se brojne studije i članci francuskih, njemačkih, belgijskih, nizozemskih, mađarskih, austrijskih i ruskih znanstvenika iz drugih europskih zemalja. Ante Gulin u knjizi pregledno predstavlja niz značajnih studija koristeći dva temeljna kriterija: kronološko načelo i metodološka usmjerenja. Također, u znanstvenom aparatu izneseni su svi podaci o svakom pojedinačnom radu koji koristi.

U istom poglavlju autor razmatra razvitak sfragističke znanosti u Hrvatskoj od vremena Ivana Lučića - Luciusa i Valerija Ponteja, kao začetnika sustavnog bavljenja sfragistikom, preko radova Ivana Kukuljevića, Ivana Krstitelja Tkalčića, Ivana Bojničića i drugih znanstvenika XIX. stoljeća, do studija Milana Šufflaya, Marka Kostrenčića, Zlatka Tanodića, Gregora Čremošnika, Stjepana Antoljaka i drugih autora koji su tijekom XX. stoljeća obrađivali razne sfragističke teme. Na koncu poglavlja autor donosi cjeloviti popis literature kojom se koristio.